

Нові відкриття

в Дюрбе Хаджі Герая

Н. Гаврилук, А. Ібрагімова

а околиці м. Бахчисарая в урочищі Кир-к'єр, у ході охоронно-археологічних досліджень перед проведенням реставраційних робіт під час реконструкції Зинджирли-медресе склалася ситуація, яка вимагала проникнення до склепу, що є частиною поховально-поминального комплексу, відомого в літературі як Дюрбе хана Хаджі Герая. З письмових джерел відомо, що усипальницю побудував перший правитель Кримського ханства Хаджі Герай, в якій його й поховали у 1466 р. Пізніше його сином Менглі Гераєм I над цією усипальницею було побудовано дюрбе — наземний поминальний комплекс, що зводиться, як правило, над могилами знатних воїнів або видатних

правителів. У 1515 р. хана Менглі Герая теж було поховано в Дюрбе. Вважалося, що, крім цих ханів, у Дюрбе хана Хаджі Герая, були поховані також його другий син — Нур-Дуалет, останки якого були перенесені з Касимова у 1505 р., та хан Сахіб I Герай, який загинув у 1551 р.

У даному випадку археологія дає об'єктивну інформацію, яка допоможе з'ясувати деякі суто історичні питання. Для археології пізнього середньовіччя важливим є отримання об'єктивного уявлення про історичний контекст, в якому створювалася і існувала пам'ятка. Створення кримськотатарської держави зумовлено заключними процесами еволюції кочової імперії, яка була побудована внаслідок завоювань Чингіз ха-

на та його нащадків, що прийняли іслам. Чингізиди кримської гілки в середині XV ст. остаточно обрали курс на відокремлення Криму від Золотої Орди. Чіткої межі між етапом улусної організації держави зі столицею у Солхаті (Старий Крим) і стадією суверенного Кримського ханства не існує. Але відомо, що вже за Менглі I Герая кримські хани проводять незалежну від Золотої Орди політику. Складається враження, що комплекс XV ст. Зинджирли медресе, до якого, крім медресе, входять мечеть, лазня, Дюрбе хана Хаджі Герая, кладовище і, можливо, палац перших ханів, є матеріальним свідченням існування вже незалежного від Золотої Орди і ще незалежного від Османської імперії, Кримського ханства.

Археологічні дослідження Дюрбе хана Хаджі Герая, в результаті яких було виявлено вхід у склеп, розпочалися у 2003 р. Однак подальші дослідження об'єкту стали можливими лише у 2007 р. перед проведенням реставраторами гідроізоляційних робіт по усьому зовнішньому периметру Дюрбе. Виявлено не тільки вхід до склепу, але й залишки центрального входу у портал Дюрбе хана Хаджі Герая, мурування стін більш раннього періоду перед порталом споруди. Завдяки проведеним дослідженням ділянки між Дюрбе хана Хаджі Герая і Зинджирли медресе, виявлено залишки мусульманського кладовища. Всі ці пам'ятки входять до комплексу пам'яток

національного значення Зинджирли-медресе.

В ході проведення реставраційних робіт виявились певні ознаки руйнації пам'ятки: після землетрусів у XVII ст. та у 1927 р. крізь купол, стіни і, як потім виявилось, підлогу склепу проходить глибока тріщина, яка створює загрозу розвалу споруди. Західна частина Дюрбе помітно перекошена (на 3° від вертикалі). Дослідження стану підлоги усипальниці засвідчили, що вона неодноразово підтоплювалась. Інтенсивні будівельні роботи та загроза затоплення дощовими та підземними водами стали однією з причин проведення дослідницьких археологічних робіт 2008 р. безпосередньо у склепі.

На зовнішній поверхні стін Дюрбе, які відкрились після поглиблення траншеї, виявлено численні графіті. Частина з них, можливо, графемі, які можуть бути інтерпретовані як топографічні схеми місцевості урочи-

ща Кир-к'єр. Вони потребують подальшого дослідження. На східній стіні над входом до усипальниці, що підкреслює початок другого поверху Дюрбе, зафіксовано прокреслений знак $\perp$, який можна інтерпретувати як закодований знак склепу. Тим більше, що цей знак зустрічається на монетах Гераїв. Вхід у склеп являв собою арочну споруду висотою 1,3 м, за якою знаходився короткий дромос на ширину стіни Дюрбе (1,95 м). Сам склеп мав форму прямокутника (майже квадрата) з розмірами стін — 5,4х5,6 м, вписаного у восьмикутник. Вхід до склепу знаходився у східній частині восьмикутника, вхід до Дюрбе (на другий поверх споруди) — у південній частині. По кутах квадрату знаходились складно профільовані ніші, де не було поховань. Споруда мала купольний дах. Найбільша висота склепу в центральній частині — 2,7 м.

У склепі виявлено 18 практично не порушених поховань,

Комплекс Зинджирли-медресе, до якого входить Дюрбе хана Хаджі Герая

здійснених за мусульманським обрядом для газі. Небіжчиків, загорнутих у савани, було поховано у дерев'яних домовинах і випростано на спині з орієнтацією на південний захід, на Киблу. На деяких домовинах (поховання 2,8,16,14) збереглися покрови з багатих тканин (з різкішними орнаментами, тканими срібною ниткою з позолотою), які кріпилися до кришок домовин фігурними металевими пластинами. У деяких похованнях збереглися залишки шовкових тканин від саванів. Деякі поховані були накріті товстими ковдрами або мали подушки, заповнені ворсом та невеликими клаптиками тканин. Домовина з поховання 4 (порушене сміттям, що насипалось з верхнього поверху) була прикрашена дошками з різьбленими орнаментами. Поховання безінвентарні, але в подушці похованого 8 знайдено срібну монету Менглі I Герая. У похованні 18 знайдено дерев'яні основи для гудзиків.

Збереженість знахідок з органіки значною мірою визначається кліматичними показниками і фізико-хімічними характеристиками оточуючого середовища. Показники в усипальниці на момент її відкриття: температура повітря 15 °С, відносна вологість 88%. За цих умов антропологічний матеріал, деревина, тканини, чорний метал, цегла підлоги перебували у незадовільному стані, і для їх збереження було проведено певні заходи. За короткий відрізок часу відремонтували шість приміщень, відведених під Лабораторію археологічних досліджень при Бахчисарайському державному історико-культурному заповіднику. У трьох приміщеннях, відведених для зберігання знахідок, створено умови, аналогічні умовам склепу. Туди у вечірні години перенесли органічні знахідки — тканини, шкіру, деревину. Реставратором тканин Національного заповідника Києво-Печерська лавра В. В. Назаром проведено первинні дії щодо збереження і консервації тканин. Після завершення консервації

тканин планується їх подальша реставрація і перетворення у музейні експонати.

Зіставлення результатів археологічних досліджень з даними письмових джерел дозволяє твердити, що в усипальниці дійсно поховані представники родини Гераїв із сім'ями (серед похованих, крім чоловіків, є жінки і діти). Усипальниця використовувалась як мінімум 50 років, починаючи з хана Хаджі Герая. Більш докладно про родинні

стосунки можна буде говорити лише після отримання результатів антропологічного та ДНК-аналізів, проби для яких були відібрані.

По закінченні сезону 2008 р. завершився перший, найбільш відповідальний, археологічний, етап дослідження цієї унікальної пам'ятки пізнього середньовіччя. Подальші дослідницькі роботи мають проходити у декількох напрямках і принесуть значну і важливу ін-

формацію про побут і вірування населення Криму, з яким у постійному контакті перебували мешканці степової України у пізньому середньовіччі.

Дромос і вхід до усипальниці

Покров на похованні

Покров з поховання після консервації

Орнаментовані дошки

